

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-48-04>

УДК 321.7

Деніс Анатолійович Ревенко

аспірант кафедри політології Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022
delody@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-8692-8258>

ЛІБЕРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ, ІНСТИТУТИ, СТІЙКІСТЬ ТА ОЦІНКА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ

Досліджено кризові прояви інститутів ліберальної демократії у країнах Східної Європи. Розкрито специфіку їхнього функціонування в умовах політичної турбулентності, що характеризується зростанням популізму, посиленням політичної поляризації, зовнішнім тиском з боку авторитарних режимів та внутрішніми управлінськими дисфункціями. Проаналізовано ключові інституційні механізми забезпечення демократичного порядку та виявлено їхню вразливість до кризових факторів.

Охарактеризовано теоретичні підходи до розуміння стійкості демократії, зокрема концепцію «войовничої демократії», що передбачає застосування тимчасових обмежень задля захисту демократичних режимів від антидемократичних акторів. Показано, що такі заходи, з одного боку, можуть посилювати інституційну стійкість, а з іншого – створюють ризик пролонгації обмежень та поступової ерозії ліберальних цінностей.

Особливу увагу приділено аналізу інституційної динаміки України у період після 2014 року та в умовах воєнного стану. Висвітлено практику заборони проросійських політичних партій, проведення декомунізаційних заходів та застосування інших інструментів «самозахисту» демократії. Водночас підкреслено асиметричність цих процесів і наявність дискусій щодо їх відповідності принципам ліберальної демократії.

Розглянуто міжнародні індекси демократичності (Freedom House, V-Dem, Economist Intelligence Unit) як інструменти оцінки стану демократії. Показано, що тимчасові обмеження, запроваджені під час кризових періодів, знижують показники за компонентами «цивільні свободи» та «ліберальні інститути», проте не завжди свідчать про довгострокову ерозію демократії. Зроблено висновок, що розвиток ліберальної демократії у країнах Східної Європи визначається здатністю інститутів підтримувати баланс між необхідними обмеженнями у кризових ситуаціях та збереженням фундаментальних демократичних принципів у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: ліберальна демократія, демократичні інститути, стійкість, войовнича демократія, Східна Європа, Україна, політична криза, Freedom House, V-Dem, Індекс демократії

Як цитувати: Ревенко, Д.А. 2025. Ліберальна демократія: теоретичні підходи, інститути, стійкість та оцінка демократичності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 48: 40-50. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-48-04>

In cites: Revenko, Denis. 2025. Liberal Democracy: Theoretical Approaches, Institutions, Resilience and Assessment of Democracy. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 48: 40-50. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-48-04> (in Ukrainian)

© Ревенко Д.А., 2025.

This is an open-access article distributed under
the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Актуальність дослідження ліберальної демократії зумовлена сучасними політичними процесами. Світ переживає період так званої «реcesії демократії»: за даними Freedom House, 2022 рік став 17-им поспіль роком загального спаду рівня свобод у світі (Gorokhovskaia, Shahbaz, Slipowitz 2023). Авторитарні тенденції посилюються, і нині лише 20% світового населення проживає у країнах, класифікованих як вільні, тоді як 39% – у невільних. Водночас ліберальна демократія залишається еталоном політичного устрою для більшості людей у світі, а її цінності – предметом дискусій і нападок з боку ілліберальних сил. Зростання популярності популістських рухів у ряді країн (в т.ч. у розвинутих демократіях) кинули виклик ключовим принципам ліберальної демократії – поділу влади, верховенству права, захисту меншин, плюралізму тощо. У цьому контексті наукове осмислення класичних і сучасних підходів до ліберальної демократії, її інститутів та інституційної стійкості є вкрай своєчасним.

Мета статті – проаналізувати еволюцію теоретичних уявлень про ліберальну демократію (ЛД), структуру її основних інститутів та поняття інституційної стійкості, а також оцінити існуючі методи вимірювання рівня демократичності. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) здійснити огляд класичних і сучасних теоретичних підходів до ЛД; 2) окреслити ключові інститути ліберально-демократичної форми правління та визначити, що таке інституційна стійкість ЛД; 3) розглянути основні індекси оцінки рівня демократії (Freedom House, V-Dem, The Economist) та їхні показники; 4) проаналізувати сильні й слабкі сторони кожного з цих індексів і зробити висновки щодо їх достовірності та доцільності використання.

Методи дослідження включають порівняльний аналіз наукової літератури з теорії демократії, структурно-функціональний аналіз інститутів влади, а також метод критичного аналізу для оцінки показників демократичності. Теоретичною базою слугують праці класичних теоретиків (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Дж. Стюарт Мілль), сучасних політологів (Р. Даль, Дж. Ролз, Ф. Фукуяма, Л. Даймонд, Ф. Закарія та ін.), а також міжнародні дослідження стану демократії.

Теоретичні основи ліберальної демократії: класичні та сучасні підходи

Ліберальна демократія – це форма демократії, в якій влада більшості поєднується з гарантованим обмеженням державної влади

та захистом особистих свобод, а також прав меншин на основі конституційних норм. Інакше кажучи, уряд діє в установлених законом межах, а свободи і права громадян захищені інституційно. До фундаментальних принципів ліберально-демократичного ладу належать плюралізм і толерантність (розмаїття політичних сил і терпимість до різних поглядів), розв'язання конфліктів у правовому полі, верховенство права, поділ влади та наявність незалежної судової системи, а також забезпечення основних громадянських прав і свобод. Такі принципи сформувалися історично на ґрунті європейської просвіти, американської та французької революцій, які обмежили владу монархів і утвердили ідею природних прав людини.

Класичні підходи до демократії закладені у працях мислителів Нового часу. Джон Локк обґрунтував концепцію суспільного договору та природних прав, за порушення яких народ має право змінити правління. Шарль-Луї Монтеск'є розвинув ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, щоб запобігти узурпації – цей принцип став наріжним каменем ліберальних конституцій. Джон Стюарт Мілль підкреслював важливість свободи слова та участі громадян у вирішенні державних справ для «уряду участі».

У XX столітті розробка теорії демократії отримала новий імпульс. Роберт Даль – один із провідних теоретиків демократичного плюралізму – увів поняття «поліархії» для опису реальних демократичних режимів. На думку Далья, ідеал «повної» демократії є недосяжним, проте поліархія максимально до нього наближена. Даль визначив мінімальні інституційні критерії демократії, або ж умови поліархії, зокрема: наявність обраних посадових осіб, що справді ухвалюють рішення; періодичні вільні та справедливі вибори; всеохоплююче виборче право для дорослих громадян; право кожного балотуватися на виборні посади; свобода вираження поглядів; альтернативні джерела інформації, не монополізовані державою; свобода асоціацій (партій, профспілок, груп інтересів) (Dahl 1971: 3). Ці умови відбивають синтез демократичного (вибори, правління більшості) і ліберального (свободи, права) компонентів. Отже, ліберальна демократія – це не лише процедура виборів, а й комплекс гарантій, що захищають громадян від зловживань влади. Як зазначається у дослідженнях Freedom House, поняття «ліберальна демократія» означає, що до чесних виборів додається

«широкий спектр громадянських свобод»; всі країни зі статусом «Free» одночасно є і електоральними, і ліберальними демократіями, тоді як частина «Partly Free» мають вибори, але бракують повноти свобод. Джон Ролз, хоч і був теоретиком справедливості, зробив вагомий внесок у обґрунтування ціннісних засад ліберальної демократії. У своїй книзі «Політичний лібералізм» (1993) Ролз стверджував, що стабільність конституційної демократії забезпечується «перекривним консенсусом» – широкою згодою різних суспільних груп щодо базових принципів справедливості та правопорядку, незалежно від їхніх різних філософських чи релігійних поглядів (Rawls 1993: 133–172). Ідеї Ролза підкреслюють морально-правовий фундамент ЛД: базові свободи (свобода слова, совісті, асоціацій, рівність політичних прав тощо) мають бути гарантовані в першу чергу, і не можуть бути поступкою навіть волі більшості. Цей підхід розвиває класичне ліберальне розуміння пріоритету прав індивіда і встановлює його в основу демократичної системи.

Сучасні підходи до ліберальної демократії зосереджуються як на удосконаленні її моделей, так і на виявленні викликів. Наприклад, теорія деліберативної або дорадчої демократії (Ю. Габермас та ін.) акцентує увагу на значенні громадського дискурсу та раціонального обговорення в ухваленні колективних рішень – тобто на якості демократичного процесу, а не тільки його формальних інститутах. Партиципаторна демократія надає пріоритет широкій прямій участі громадян у керуванні (місцеві референдуми, бюджети участі тощо), доповнюючи представницьку систему. Водночас, політологи звернули увагу на «іліберальні демократії» – режими, де вибори начебто проводяться, але права і свободи систематично порушуються. Цей термін популяризував Фарід Закарія, вказуючи на небезпечну тенденцію: демократичні процедури без ліберального змісту можуть привести до влади сили, що поступово демонтують свободи (Zakaria 1997: 22). Прикладами такого можуть бути певні країни пострадянського простору або сучасна Угорщина, лідер якої прямо заявляє про побудову «неліберальної демократії». Отже, сучасні дослідники наголошують, що якість демократії – тобто рівень дотримання ліберальних принципів – не менш важлива, ніж сама наявність виборів.

Американський політолог Френсіс Фукуяма після завершення Холодної війни

проголосив знамениту тезу про «кінець історії», маючи на увазі остаточну перемогу ліберальної демократії як форми правління і відсутність життєздатних ідеологічних альтернатив. На його думку, ліберальна демократія виступає фінальним етапом суспільно-політичної еволюції, що поєднує економічний добробут (ринкова економіка) з політичною свободою (Fukuyama 1992: XI–XVIII). Однак уже в наступні десятиліття виявилось, що історія на цьому не закінчилася: авторитарні режими (Китай, Росія та ін.) кинули виклик ліберально-демократичній моделі, пропонуючи альтернативні – хоч і менш вільні – шляхи розвитку. Сам Фукуяма у пізніших працях зосередився на аналізі інститутів, необхідних для стійкості демократії. Зокрема, він висунув концепцію «політичного порядку», де наголосив на балансі між ефективною державною владою, верховенством права і демократичною підзвітністю. Сучасна ліберальна демократія, згідно з Фукуямою, здатна успішно функціонувати лише за умови одночасного розвитку сильної інституційної держави (що забезпечує порядок і надання публічних послуг), правових обмежень влади (незалежні суди, конституційні запобіжники) та механізмів підзвітності перед громадянами (вибори, вільна преса, громадянське суспільство).

Отже, теоретичні основи ліберальної демократії сформувалися на перетині ідей народовладдя і свободи особистості. Класичні підходи окреслили базові інститути й цінності ЛД, а сучасні – розвинули їх, враховуючи виклики XXI століття (глобалізація, постправа, популізм, технології) та удосконалюючи саму концепцію демократії. Це створює підґрунтя для розуміння, які інститути забезпечують функціонування ЛД та що визначає її стійкість.

Інститути ліберальної демократії і поняття інституційної стійкості

Інститути ліберальної демократії – це формальні та неформальні правила, органи та механізми, які забезпечують реалізацію демократичного врядування за умов дотримання прав і свобод. До базових інститутів ЛД належать:

- **Вибори та парламентаризм.** Вільні, справедливі та регулярні вибори – центральний механізм демократії, що забезпечує формування представницьких органів влади. Парламент як виборний законодавчий орган ухвалює закони, відбиваючи волю народу, а також контролює виконавчу владу. Багатопартійність і конкурентна партійна система є

невід'ємною частиною цього інституту, гарантують альтернативність політичного вибору.

- Поділ влади і система стримувань та противаг. Ліберальна демократія спирається на розмежування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, що запобігає концентрації повноважень в одних руках. Незалежна судова влада, зокрема конституційні суди, забезпечує верховенство права, контролює конституційність рішень парламенту і уряду, захищає права громадян. Виконавча влада (уряд, глава держави) підзвітна парламенту та суспільству. Інституційно це закріплено в конституціях і практиці імпідменту, парламентського контролю, можливості вето тощо.

- Конституція та правова держава. Писана чи неписана конституція фіксує основоположні правила політичної системи: форму правління, компетенції органів, виборчі процедури, каталог прав людини. Вона є вищим законом, що обмежує владу і визначає «правила гри». Верховенство права (rule of law) означає, що і держава, і громадяни діють в межах закону, а закони захищають основні свободи. Це підтримується такими інститутами, як незалежні суди, прокуратура, поліція, які в демократичній державі мають діяти неупереджено та за законом.

- Громадянські права та свободи. Інституційною основою ЛД є гарантовані права: свобода слова, друку, совісті, зібрань, об'єднань, право на приватну власність, особисту недоторканність тощо. Ці свободи закріплені в конституціях і законах, їх дотримання забезпечується судовим та громадським контролем. Незалежні медіа та громадянське суспільство (неурядові організації, профспілки, об'єднання громадян) виступають своєрідними «сторожами» демократії, виявляючи порушення та притягуючи владу до відповідальності через розголос і суспільний тиск.

- Децентралізація та місцеве самоврядування. Багато ліберальних демократій мають розвинуті інститути місцевої демократії – обрані органи місцевого самоврядування, які вирішують значну частину питань на локальному рівні. Це сприяє залученню громадян до прийняття рішень та служить ще одним рівнем стримувань і противаг, розосереджуючи владу вертикально.

- Політична культура і неформальні норми. Окрім формальних інститутів, важливу роль відіграють демократичні норми – суспільна згода щодо правил чесної

політичної конкуренції, визнання результатів виборів, відмова від насильства у політиці, толерантність до опозиції. Як підкреслюють дослідники, культура верховенства права та повага до інституцій є клеєм, що тримає демократичний лад. Наприклад, неписані традиції парламентської етики або добровільна передача влади після поразки на виборах – теж інститути у широкому сенсі, що зміцнюють демократію.

Інституційна стійкість ліберальної демократії означає здатність цієї системи зберігати свої основоположні інститути, функціонувати і розвиватися попри зовнішні та внутрішні виклики (економічні кризи, соціальні конфлікти, війни, популістські рухи тощо). Стійка демократія – це така, що «укорінена» в суспільстві: ключові політичні гравці не ставлять під сумнів самі демократичні «правила гри», а громадяни в більшості своїй вважають демократію єдиною прийнятною формою правління (у відомому вислові – демократія стає «єдиною грою в місті»). В теорії демократизації часто вживається поняття «консолідована демократія», яке близьке до інституційної стійкості. Консолідація настає, коли демократія перестає бути крихким експериментом і перетворюється на стабільний, самовідтворюваний порядок. Хуан Лінц та Альфред Степан у своїй роботі «Проблеми демократичного переходу та консолідації» вказували, що консолідована демократія характеризується трьома вимірами стабільності: поведінковим (жодні впливові сили не намагаються встановити авторитаризм або відокремитися від держави), установчим (суспільна думка переважно підтримує демократичні цінності) та конституційним (всі конфлікти вирішуються в межах закону та інститутів) (Linz, Juan and Stepan 1996: 5).

Таким чином, інституційна стійкість ЛД визначається:

1. Міцністю формальних інститутів – незалежність судів, непорушність виборчих процедур, сила правових обмежень для влади.

2. Адаптивністю інститутів – здатністю реформуватися у відповідь на нові виклики (скажімо, оновлення виборчого законодавства, реагування на корупцію, цифрові загрози).

3. Легітимністю влади – рівень довіри населення до демократичних інститутів і лояльність основних еліт до принципів демократії.

4. Протидією екстремальним стресам – якщо країна проходить через кризи

(наприклад, спроби узурпації влади, надзвичайні стани) без руйнування демократичного порядку, це свідчить про стійкість.

Емпірично інституційну стійкість можна вимірювати, зокрема, тривалістю демократичного режиму без перерв, наявністю мирної передачі влади від однієї обраної влади до іншої, рівнем дотримання громадянських свобод навіть у скрутні часи. Для прикладу, Сполучені Штати Америки мають понад 200-річну тяглість конституційної демократії – попри громадянську війну, економічні кризи та інші потрясіння, їхні інститути вижили і пристосувалися (хоча сучасні дослідники вказують на певну ерозію норм). В протилежність, демократичні переходи «третьої хвилі» (1970-90-ті рр.) в деяких країнах Латинської Америки, Африки, пострадянського простору показали, що без належної інституційної розбудови та суспільної підтримки демократія може відступати – через державні перевороти, узурпацію влади або поступовий дрейф до авторитаризму (як у випадку Росії після 2000 року, Туреччини у 2010-х, Венесуели та ін.).

Вивчення інституційної стійкості тісно пов'язане з оцінюванням якості демократії. У політичній науці було розроблено низку індексів демократичності, що вимірюють, наскільки країни відповідають критеріям демократії (передусім ліберальної). Розглянемо найвідоміші з них, а також їхнє значення для аналізу стабільності демократій.

Огляд індексів оцінки демократичності: Freedom House, V-Dem, The Economist Democracy Index

Для порівняння рівня демократії в різних країнах та відстеження динаміки змін використовуються спеціальні індекси. Кожен із них спирається на власну методологію та підхід до розуміння демократії. Зупинимося на трьох найбільш впливових міжнародних індексах: Freedom in the World від Freedom House, V-Dem (Varieties of Democracy) та The Economist Intelligence Unit's Democracy Index.

Freedom House – «Freedom in the World». Щорічний рейтинг Freedom in the World (Свобода у світі) видається американською неурядовою організацією Freedom House з 1973 року і став одним із найбільш цитованих індикаторів політичної свободи. Методологія охоплює оцінку політичних прав (виборчий процес, політичний плюралізм, функціонування уряду) та громадянських свобод (свобода слова, віросповідання, асоціацій, верховенство права, особисті права) в кожній країні і

території. За результатами оцінки країнам присвоюються бали від 1 (найвільніші) до 7 (найменш вільні) по кожній з двох сфер, які потім усереднюються. Залежно від середнього балу країну класифікують як «Free» (вільна), «Partly Free» (частково вільна) або «Not Free» (невільна). Такі категорії вказують, наскільки країна дотримується стандартів ліберальної демократії: вільні держави, як правило, є консолідованими демократіями, частково вільні – мають серйозні проблеми (наприклад, корупція, тиск на опозицію, слабка правова держава), невільні – авторитарні режими. Звіт Freedom House також окремо відзначає, які країни є «електоральними демократіями», тобто формально проводять конкурентні вибори. Проте, як вже згадувалося, Freedom House підкреслює різницю між просто електоральною демократією і ліберальною демократією – остання передбачає повний набір громадянських свобод і верховенство права.

Індекс Freedom House широко використовується в наукових дослідженнях та ЗМІ. Його перевагою є простота і довготривалість спостережень: маючи дані з початку 1970-х, можна відстежувати глобальні тренди (зокрема, третю хвилю демократизації та нинішній відкат). Дані Freedom House мають високий ступінь кореляції з іншими показниками демократії, такими як Polity IV, що підтверджує певну узгодженість у вимірюванні основних параметрів демократії. За оцінками Freedom House на 2023 рік, до категорії «вільних» належить 84 країни, «частково вільних» – 54, «невільних» – 57; при цьому більшість населення землі проживає у невільних або частково вільних державах – показник, що викликає занепокоєння щодо здоров'я ліберальної демократії у світі (Johnson 2023).

V-Dem (Varieties of Democracy). Проєкт V-Dem, започаткований у 2014 р. групою політологів (М. Коппедж, Дж. Геррінг, С. Ліндберг та ін.) у Університеті Гетеборга, пропонує найбільш деталізований підхід до вимірювання демократії. На відміну від більш індикативного характеру Freedom House, V-Dem базується на збиранні експертних оцінок за більш ніж 400 показниками демократії для майже всіх країн світу, причому не тільки сучасних, а й у ретроспективі аж до 1900 року. Головна ідея – розрізнення кількох концептуальних вимірів демократії. V-Dem виділяє п'ять (а загалом сім) ключових принципів: електоральна демократія, ліберальна демократія, учасницька (партиципаторна), деліберативна,

егалітарна, а також інколи додатково розглядають консенсусна і мажоритарна моделі. Кожен з цих вимірів відображає певне бачення того, що є «хорошою демократією»: від мінімального (вибори) до розширеного (соціальна рівність, активна участь громадян, якість дискурсу).

Методологія V-Dem спирається на опитування тисяч експертів по країнах (національних і міжнародних), які оцінюють конкретні аспекти – наприклад, чи незалежний суд, чи є цензура ЗМІ, чи рівний доступ жінок до політики тощо. Для забезпечення надійності використовуються складні статистичні моделі (Item Response Theory, аналіз надійності між експертами), які враховують можливі упередження окремих оцінювачів. У підсумку, дані агрегуються у декілька зведених індексів. Основним з них є Liberal Democracy Index (LDI) – індекс ліберальної демократії, що синтезує показник електоральної демократії (наявність конкурентних виборів) із показниками захисту свобод, верховенства права, незалежності суду, протидія владі. Також V-Dem формує індекси для інших типів демократії (деліберативної, партисипаторної тощо), що дозволяє дослідникам аналізувати «профіль» країни: наприклад, держава може мати високий рівень електоральної демократії, але низький – деліберативної (тобто вибори є, але публічні дебати нерозвинені).

Перевага V-Dem – всеосяжність та глибина даних. Цей проект називають «найбільш комплексною оцінкою демократії у світі». Він дає можливість тонко відстежувати зміни, проводити історичні порівняння, аналізувати причини успіхів чи провалів демократій. До прикладу, за даними V-Dem у 2020-х роках продовжується процес «автократизації» – зниження значень індексів ліберальної демократії в ряді країн, зокрема в Угорщині, Польщі, Бразилії, Індії та ін., що свідчить про наступ на незалежність судів, свободу медіа чи права меншин. V-Dem щорічно публікує Democracy Report – аналітичний звіт із глобальними і регіональними тенденціями та рейтингами країн. Наприклад, Democracy Report 2023 відзначив, що у світі знову зросла кількість автократій і що 87 із 179 країн перебувають у стані автократичного дрейфу або вже є автократіями (Defiance in the Face of Autocratization 2023).

Важливо, що V-Dem у своїх публікаціях чітко окреслює, які країни є ліберальними демократіями. Згідно з їхніми критеріями, до

цієї групи нині належать переважно держави Західної Європи, Північної Америки, а також деякі інші (Австралія, Нова Зеландія, Японія тощо) – їхній індекс LDI перевищує певний поріг (наприклад, 0.8 за шкалою 0–1). Україна в останні роки за V-Dem класифікується як електоральна демократія з елементами ліберальності (індекс LDI десь на рівні ~0.5–0.6), що відповідає наявності конкурентних виборів, але зі значними викликами для верховенства права, свобод та стійкості інститутів (особливо у зв'язку з війною після 2022 р.) (Defiance in the Face of Autocratization 2023).

The Economist Intelligence Unit (EIU) – Democracy Index. Британський журнал The Economist через свій аналітичний підрозділ EIU з 2006 року публікує щорічний Індекс демократії (Democracy Index), який охоплює ~167 країн. Методологія EIU базується на експертному оцінюванні за 60 показниками, об'єднаними в 5 категорій: виборчий процес і плюралізм, функціонування уряду, політична участь, демократична політична культура, громадянські свободи. Кожна країна отримує оцінку від 0 до 10 балів по кожній з п'яти категорій, з яких обчислюється середній бал – сумарний індекс демократії (0 – найгірше, 10 – найкраще). Залежно від результату, країну відносять до одного з чотирьох типів режимів:

- Full Democracy (повна демократія) – держави з розвинутими політичними правами, свободами, стійкими інститутами (як правило, оцінка > 8.0);
- Flawed Democracy (дефектна або недосконала демократія) – країни з формально демократичними інститутами і виборами, але з помітними проблемами (оцінка ~6.0–8.0);
- Hybrid Regime (гібридний режим) – змішані режими з елементами демократії і авторитаризму (оцінка ~4.0–5.9), наприклад наявні вибори, але з порушеннями, обмежені свободи, тиск на опозицію;
- Authoritarian Regime (авторитарний режим) – несвободні держави з оцінкою < 4.0, де вибори фіктивні або відсутні, права не захищені (The Economist Intelligence Unit (EIU) 2023)

На відміну від Freedom House чи V-Dem, індекс EIU більше зосереджується на ефективності демократії (чи працює уряд, чи залучені громадяни до політики, чи підтримують вони демократичні цінності). Наприклад, низька явка виборців або апатія

суспільства можуть знизити бал за категорією «політична участь» навіть в країні з чесними виборами, що продемонструє дефіцит участі. Цікаво, що деякі старі демократії, як-то США або Японія, EIU класифікує лише як «flawed democracies» («недосконалі демократії»), вказуючи на їхні недоліки (політична поляризація, зниження довіри, проблеми функціонування держави).

За останнім звітом Democracy Index 2023, середній глобальний показник демократії дещо знизився, підтверджуючи загальну тенденцію до стагнації демократичного розвитку. У 2023 році EIU нарахував лише 24 країни-повні демократії, де проживає близько 8% населення планети (The Economist Intelligence Unit (EIU). 2023). Найвищі рейтинги традиційно отримують скандинавські держави (Норвегія, Швеція, Данія), а також Нова Зеландія, Канада, Німеччина. Україна у рейтингу 2022 року була віднесена до «гібридних режимів» з оцінкою ~5.42 – вочевидь, через війну і запровадження воєнного стану, що тимчасово обмежує політичні процеси. Росія, Білорусь стабільно належать до авторитарних. Загалом, індекс EIU надає зручну типологію режимів і часто використовується журналістами для ілюстрації стану демократії (наприклад, карти, де країни забарвлені за категоріями).

Методологія EIU менш прозора порівняно з академічними проектами. Індекс формується на підставі експертних відповідей на питання, але конкретні експерти та деталі оцінювання не розкриваються, що стає предметом критики. Тим не менш, Democracy Index цінний як регулярний барометр, що охоплює аспекти, не враховані прямо іншими індексами (наприклад, політична культура).

Критичний аналіз сильних і слабких сторін індексів

Індекси демократичності стали важливим інструментом і для науковців, і для громадськості. Однак кожен із розглянутих показників має як переваги, так і недоліки, пов'язані з методологією та концепцією демократії, що покладена в основу.

Freedom House (Freedom in the World). Сильними сторонами цього індексу є чіткість критеріїв і доступність результатів. Поділ на «Free/Partly Free/Not Free» зрозумілий навіть неспеціалістам, а детальні країнові звіти пояснюють причини оцінок. Freedom House акцентує на ключових для ліберальної демократії аспектах –

політичних і громадянських правах – тим самим даючи оцінку саме ліберальності режиму. Цей індекс охоплює всі країни світу і передбачає довготривалий аналіз (понад 50 років спостережень). Він корелює з іншими оцінками демократії, що свідчить про певну узгодженість у фаховому розумінні базових елементів демократії.

Разом із тим, критики зауважують кілька слабких місць. По-перше, суб'єктивність і можливі упередження. Freedom House спирається на експертні оцінки (співробітників організації та зовнішніх консультантів) і, хоча методологія досить прозора (є список питань і чекліст індикаторів), опоненти ставили під сумнів нейтральність організації. Деякі дослідники вказували на можливий прозахідний ухил в оцінках, тобто тенденцію оцінювати союзників Заходу поблажливіше, ніж ворожі режими. Проте системні дослідження (К. Боллен) не виявили доказів тотальної упередженості: критика здебільшого носила випадковий або анекдотичний характер. По-друге, сталість методології: з часом Freedom House змінював дещо критерії і категорії, що ускладнює порівняння даних за довгий період. Як зазначив Д. Джаннон, зміни методики та вплив політичного контексту означають, що дані Freedom House не є абсолютно нейтральним часовим рядом і їх варто обережно використовувати для динамічних аналізів (Giannone 2010: 69). Тобто оцінка, скажімо, за 1980 рік і 2020 рік могла будуватися на дещо різних підставах. По-третє, спрощення та агрегування. Зведення складної політичної реальності до двох цифр (за політичними правами і свободами) та трьох категорій неминуче втрачає деталі. Наприклад, критики згадували про проблему агрегації: сума балів 4 за права + 2 за свободи = 6 (Partly Free) математично дорівнює $2+4=6$, але змістовно ці ситуації дуже різні. Тим не менш, укладачі індексу свідомі цих обмежень і не претендують на вичерпність – скоріше на індикативність.

V-Dem. Переваги V-Dem впливають із його наукової ґрунтовності: висока точність, багатовимірність і відкритість даних. Для дослідників цей ресурс – золотий стандарт, оскільки дозволяє перевіряти гіпотези про фактори демократії, порівнювати альтернативні концепції. V-Dem пропонує не один узагальнений бал, а цілу систему показників, що дає багатогранну картину. Так, можна побачити, що в певній країні краще з виборами, але гірше зі свободою слова, або

порівняти, наскільки «деліберативною» є демократія в різних країнах. Методологія залучає понад 3000 експертів по всьому світу, і застосування статистичних методів знижує ризик систематичної помилки. Дослідження розробників не виявили суттєвих часових зсувів у упередженості експертів (коли, скажімо, оцінки псуються зі зміною покоління експертів). Крім того, дані V-Dem є у відкритому доступі, що сприяє прозорості: незалежні аналітики можуть завантажити базу і проаналізувати чи перевірити її.

Основні недоліки V-Dem пов'язані з його же перевагами. По-перше, висока складність. Для широкої аудиторії індекси V-Dem менш зрозумілі. Політикам чи журналістам важче використати десятки показників – вони зазвичай все одно звертаються до одного числа (наприклад, Liberal Democracy Index). Через це практичний вплив V-Dem поза академічним світом дещо обмежений. По-друге, метод експертного оцінювання не ідеальний: навіть з запобіжниками, наявний ризик, що на оцінки впливатиме суб'єктивне сприйняття експертами ситуації. Наприклад, коли країна гучно декларує демократичні реформи, експерти можуть, свідомо чи ні, давати вищі бали деяким індикаторам, хоча реальні зміни не настільки глибокі. Або в умовах закритості інформації (як у Північній Кореї) експерти змушені гадати на основі уривчастих даних. V-Dem намагається це мінімізувати, але повністю позбутися суб'єктивності неможливо. По-третє, концептуальна критика: деякі науковці зауважують, що попри заявлену мету врахувати різні розуміння демократії, V-Dem фактично тяжіє до західної моделі ліберальної демократії. Наприклад, Йонас Вольф критикував V-Dem за те, що проект нібито відійшов від різноманітності моделей і зосередився на єдиному – ліберально-демократичному – еталоні, недооцінюючи альтернативні шляхи або культурні особливості. Іншими словами, хоча V-Dem називається «Varieties of Democracy» («Різновиди демократії»), фактично він оцінює всіх за універсальною шкалою, де на вершині – модель ліберальної демократії англо-скандинавського типу. Це й логічно, бо саме ця модель наразі вважається найбільш працездатною, але критики з позицій релятивізму можуть не погодитися з цим. Також слід згадати, що V-Dem не охоплює деякі малі країни (переважно острівні мікродержави) через брак

експертних даних, але це незначний технічний недолік.

Democracy Index від EIU (The Economist). Цей індекс сильний своєю комплексністю та збалансованістю показників. На відміну від чисто правозахисного фокусу Freedom House, EIU намагається виміряти і процедуру, і результативність демократії. Введення таких категорій, як «політична культура» чи «участь» дозволяє виявляти проблеми навіть у формально стабільних демократіях – наприклад, низький рівень участі може сигналізувати про відчуження громадян від політики, що в довгостроковій перспективі підточує інституційну стійкість. Індекс EIU зручний для типологізації режимів, що полегшує порівняння. Він теж публікується регулярно і доступний, супроводжується аналітичними звітами про тенденції (тематика останніх років: вплив пандемії COVID-19, війни і конфлікти на демократію тощо).

Однак Democracy Index має й помітні мінуси. Головний – непрозорість та брак докладної інформації про методику оцінювання. Хоча відомо, за якими питаннями оцінюється кожна країна, EIU не розкриває, хто саме і як ставить бали. Як відзначив аналітик Пітер Таскер, звіт не повідомляє, хто ті експерти, скільки їх, якої вони національності, чи є вони співробітниками EIU чи незалежними фахівцями (Tasker 2016). Це ускладнює зовнішню перевірку об'єктивності. На відміну від Freedom House, де принаймні відома команда авторів по країнах, тут процес закритіший. Тому важче сказати, чи не впливають корпоративні або регіональні упередження на оцінки. Наприклад, можливо, експерти EIU більш критичні до країн з нестабільною економікою, або ж навпаки, можуть бути упереджені щодо окремих урядів з огляду на медійну риторiku. Ще один недолік – обмежена деталізація: маючи 60 питань на 5 сфер, EIU все ж менш детальний, ніж V-Dem чи навіть Freedom House (де понад 100 пунктів оцінки, якщо скласти обидві категорії). Відповідно, певні нюанси можуть губитися. Наприклад, у Freedom House політичні права і громадянські свободи розглядаються окремо, тоді як у EIU все змішується в один бал, і незрозуміло, чи проблеми країни більше в сфері прав, чи культури тощо без заглиблення в звіт. Але користувачі часто дивляться лише на підсумковий рейтинг.

Загалом, порівнюючи три індекси, можна зробити висновок, що ідеального,

позбавленого недоліків інструмента вимірювання демократії не існує. Кожен індекс відбиває певні пріоритети: Freedom House – ліберально-правові аспекти свободи, V-Dem – наукову комплексність і різні грані демократії, EIU – прикладний огляд стану демократії з точки зору як процедур, так і участі. Їхні оцінки багато в чому збігаються (якщо країна в одному індексі в лідерах, то і в інших, як правило, теж; та сама ситуація з аутсайдерами), але трапляються і розбіжності, зумовлені методологією. Наприклад, одні країни можуть отримати вищий бал у Freedom House, але нижчий в EIU через недостатню участь громадян (типово для деяких стабільних, але пасивних демократій). Або навпаки, країна може мати кращий бал EIU за участь і культуру, але потрапити в «Partly Free» у Freedom House через проблеми зі свободою слова (такий випадок: Індія останніми роками – «частково вільна» в FH через утиски меншин і прес, але все ще «flawed democracy» в EIU з відносно високою участю виборців).

Стосовно справедливості та доцільності використання індексів. Більшість дослідників сходяться, що ці інструменти корисні і необхідні для кількісного аналізу демократії. Вони дозволяють побачити загальну картину, виявити тенденції (наприклад, хвилі демократизації чи автократизації), порівняти країни між собою на єдиній шкалі. Разом із тим, індекси слід застосовувати обережно, розуміючи їхні обмеження. Доцільно доповнювати кількісні оцінки якісним аналізом конкретних політичних контекстів. У наукових роботах часто використовують комбінацію індексів, щоб компенсувати недоліки одного перевагами іншого. Наприклад, для перевірки гіпотези можна взяти і дані Freedom House, і V-Dem – якщо висновки збігаються, це підвищує достовірність результату.

Щодо справедливості (fairness) оцінок: попри окремі звинувачення в упередженості, на сьогодні немає доказів, що ці провідні індекси систематично викривлюють реальність на чиюсь користь. Методики постійно вдосконалюються, залучаються локальні експерти, проводяться перевірки. Проте треба враховувати, що концепт ліберальної демократії, закладений в основу, сам по собі може не повністю відбивати специфіку деяких суспільств. Тому «низька оцінка» демократії іноді сприймається урядами як політизована (особливо авторитарні режими критикують ці рейтинги). Наприклад, Китай чи Саудівська

Аравія відкидають такі оцінки, заявляючи про «іншу модель» розвитку. Втім, якщо виходити з універсальності прав людини і цінності політичної свободи, ці індекси загалом коректно вказують на відхилення від ліберально-демократичних норм.

Отже, індекси демократичності є необхідним інструментом політології та практики міжнародних відносин, але їх слід розглядати не як остаточну істину, а як привід для глибшого аналізу. Вони справедливі настільки, наскільки консенсусним є визначення демократії, що лежить в їхній основі. Сьогодні це визначення багато в чому спирається на західну ліберальну традицію – індекси вимірюють відповідність їй. В цьому сенсі їх використання є виправданим для оцінки прогресу чи регресу країн, які задекларували курс на демократичний розвиток і поділяють міжнародні зобов'язання з прав людини. Водночас розмаїття індексів дозволяє поглянути на демократію під різними кутами, отримуючи більш справедливую оцінку в сукупності.

Висновки. Ліберальна демократія як політико-інституційна система поєднує принцип народного суверенітету з верховенством права та захистом прав людини. Класичні теоретики заклали її фундамент – від ідей суспільного договору і поділу влади до чіткого переліку інституційних вимог (Р. Даль) і моральних засад справедливості (Дж. Ролз). Сучасні підходи збагатили розуміння демократії, додавши акцент на якості участі, дискурсу та рівності, а також застерігши від загроз іллібералізму. Інститути ліберальної демократії – вибори, представницькі органи, незалежні суди, конституції, права і свободи – утворюють складну систему стримувань і противаг, яка має забезпечувати стабільність і адаптивність режиму. Інституційна стійкість настає там, де ці інститути глибоко вкорінені, підтримуються суспільною довірою і здатні протистояти кризам без відступу від демократичних принципів.

Оцінка стану і стійкості демократичних режимів неможлива без вимірювання їх характеристик. Розглянуті індекси – Freedom House, V-Dem, Democracy Index EIU – стали невід'ємним інструментом такої оцінки. Кожен з них вносить свій вклад: від простіших індикаторів свободи до складних багатовимірних шкал. Їх застосування дозволило зафіксувати як історичний поступ демократизації (третю хвилю кінця XX ст.), так і тривожні сигнали її відкату в XXI ст.

(демократична рецесія, зростання авторитаризму).

Разом із тим, аналіз сильних і слабких сторін показує, що показники демократичності мають інтерпретуватися обережно. Вони побудовані на певних припущеннях і можуть мати методологічні обмеження. Найкращий підхід – використовувати їх комплексно і динамічно, відстежувати тенденції, але звертатися до якісного аналізу для розуміння причин змін. Висока кореляція між різними індексами свідчить, що базові уявлення про ліберальну демократію є достатньо спільними: наявність конкурентних виборів, плюралізм, гарантовані громадянські свободи – загальновизнані критерії. Відмінності ж індексів радше підсвічують різні аспекти, що дозволяє ширше оцінити «здоров'я» демократії.

Для України, яка прагне консолідувати свою демократію на європейських засадах, розуміння класичних і сучасних моделей ЛД та критичний погляд на рейтинги демократії

мають не тільки теоретичне, а й практичне значення. Це допомагає визначити пріоритети реформ: зміцнення верховенства права, забезпечення свобод, підвищення залученості громадян – все те, що вплине і на об'єктивні показники, і на суб'єктивне сприйняття якості демократії.

Таким чином, ліберальна демократія залишається ідеалом, до якого прагнуть, і водночас живою системою, що стикається з викликами. Її інституційна стійкість залежить від здатності суспільства берегти демократичні інститути навіть у буремні часи. Індеси демократії – важливий інструмент діагностики цієї стійкості; вони вказують, де «тонко» в демократичному механізмі, але від людей, еліт і міжнародної спільноти залежить, щоби там не «порвалось». У підсумку, комплексне наукове осмислення ліберальної демократії та критична оцінка методів її вимірювання сприяють кращому розумінню того, як зберегти і зміцнити демократичні інститути в сучасному світі.

Стаття надійшла до редакції 2.09.2025

Стаття рекомендована до друку 21.10.2025

Denis Revenko

PhD student, Department of Political Sciences V.N. Karazin Kharkiv National

University 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

delody@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-8692-8258>

LIBERAL DEMOCRACY: THEORETICAL APPROACHES, INSTITUTIONS, RESILIENCE AND ASSESSMENT OF DEMOCRACY

The article examines the crisis manifestations of liberal democratic institutions in Eastern European countries. It reveals the specifics of their functioning under conditions of political turbulence, characterized by the rise of populism, increasing political polarization, external pressure from authoritarian regimes, and internal dysfunctions of governance. The key institutional mechanisms for maintaining democratic order are analyzed, and their vulnerability to crisis factors is identified. The study characterizes theoretical approaches to understanding the resilience of democracy, in particular the concept of «militant democracy», which envisages the application of temporary restrictions in order to protect democratic regimes from anti-democratic actors. It is shown that such measures, on the one hand, may strengthen institutional resilience, while on the other, they create risks of prolonging restrictions and gradual erosion of liberal values. Special attention is paid to the analysis of Ukraine's institutional dynamics after 2014 and under the conditions of martial law. The practice of banning pro-Russian political parties, conducting decommunization measures, and applying other instruments of «self-defense» of democracy is highlighted. At the same time, the asymmetry of these processes and ongoing debates regarding their conformity with liberal democratic principles are emphasized. The article also considers democracy indices (Freedom House, V-Dem, Economist Intelligence Unit) as tools for assessing the state of democracy. It demonstrates that temporary restrictions introduced during crisis periods reduce scores in the components of «civil liberties» and «liberal institutions», but do not always indicate long-term democratic backsliding. It is concluded that the development of liberal democracy in

Eastern European countries is determined by the ability of institutions to maintain a balance between necessary restrictions in times of crisis and the preservation of fundamental democratic principles in the long-term perspective. Moreover, the findings underline the importance of civic engagement, international support, and ongoing reforms as essential factors for strengthening democratic resilience. Ultimately, the study suggests that the future trajectory of liberal democracy in the region will depend on how successfully societies adapt to challenges without sacrificing their core values.

Keywords: *liberal democracy, democratic institutions, resilience, militant democracy, Eastern Europe, Ukraine, political crisis, Freedom House, V-Dem, Democracy Index*

REFERENCES

1. Gorokhovskaia, Y., Shahbaz, A., Slipowitz A. 2023. Freedom in the World 2023: Marking 50 Years in the Struggle for Democracy. *Freedomhouse*. URL.: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023/marking-50-years>
2. Dahl, R. A. 1971. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press. 272 p. URL.: https://dispes.units.it/sites/dispes.units.it/files/all_pers/Dahl%20Polyarchy001.pdf
3. Rawls, J. 1993. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press. 434 p. URL.: [http://213.55.90.4/admin/home/Dmu%20Academic%20Resource/Postgraduate%20Studies/Political%20Science/IR%20Rawls,%20John%20\(1996\)%20Political%20Liberalism.pdf](http://213.55.90.4/admin/home/Dmu%20Academic%20Resource/Postgraduate%20Studies/Political%20Science/IR%20Rawls,%20John%20(1996)%20Political%20Liberalism.pdf)
4. Zakaria, F. 1997. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6 : 22–43.
5. Fukuyama, F. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press. 418 p. URL.: <https://ia803100.us.archive.org/33/items/THEENDOFHISTORYFUKUYAMA/THE%20END%20OF%20HISTORY%20-%20FUKUYAMA.pdf>
6. Linz, J. Juan and Stepan, Alfred 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. London; Johns Hopkins University Press. 504 p. URL.:
7. Johnson, A. 2025. Freedom Map 2025. *Freedomhouse*. (дата звернення: 10.07.2025). URL.: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=all&year=2023>
8. Defiance in the Face of Autocratization: Democracy report. 2023 *The V-Dem Institute Team.. Varieties of Democracy*. URL.: https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf
9. The Economist Intelligence Unit (EIU). EIU. 2023. Democracy Index 2023. Age of conflict. *Economist Intelligence*. URL.: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>
10. Giannone, D. 2010. Political and Ideological Aspects in the Measurement of Democracy: the Freedom House Case *Democratization*. 2010. Vol. 17 No. 1: 68-97. <file:///C:/Users/intel/Downloads/GiannoneDemocratizationPost-Print.pdf>
11. Tasker, P. 2016. The flawed 'science' behind democracy rankings. *Nikkei Asia*. URL.: <https://asia.nikkei.com/nar/articles/peter-tasker-the-flawed-science-behind-democracy-rankings>

The article was received by the editors 2.09.2025.

The article is recommended for printing 21.10.2025.